

Forfatter: Kierkegaard, Søren

Titel: Frygt og bæven

Citation: Kierkegaard, Søren: "Frygt og bæven", i Kierkegaard, Søren: *Frygt og bæven*, udg. af Lars Petersen ; Merete Jørgensen , Det Danske Sprog- og Litteraturselskab, Borgen, 1994, s. 370. Onlineudgave fra Arkiv for Dansk Litteratur: <https://tekster.kb.dk/catalog/adl-texts-kierkegaard02val-shoot-idm140578674344320/facsimile.pdf> (tilgået 10. maj 2024)

Anvendt udgave: Frygt og bæven

at vi er fortabte). – *en Dag som tusinde Aar*: 2. Pet. 3,8. – *den Gud prøver* ...: jf. Hebr. 12,6. – *Herom minder Paulus* ...: I Ef. 3,14–19 beder Paulus Gud om, at Han vil styrke modtagerne af brevet i det indre menneske. – *al god og fuldkommen Gave*: Jak. 1,17.

158 *m. T*: min tilhører. – *glæde sig med den Glæde* ... *græde med den Grædende*: Rom. 12,15.

159 *ikke det Nærværende* ...: Rom. 8,38.

Sygdommen til Døden

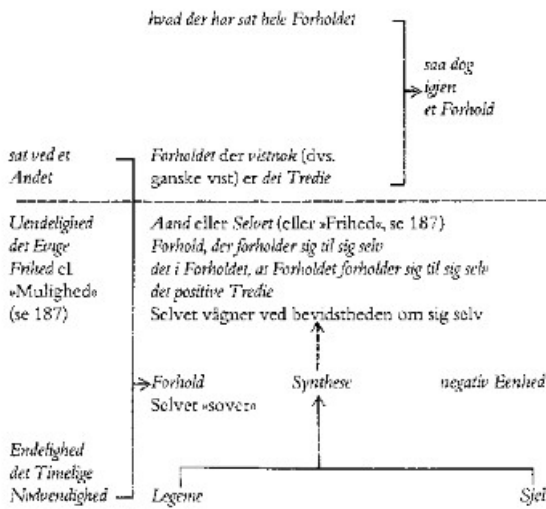
163 *Anti-Climacus*: Navnet markerer en modsætning til pseudonymet Johannes Climacus (fra *Philosophiske Småler* og *Afsluttende uvidenskabelig Efterskrift*), Johannes Klimakus kaldtes en byzantinisk teolog fra 6. årh. efter sit hovedværk *Klimax tou paradetou*, Paradisstigen, dvs. Jakobstigen. Pseudonymet Climacus har blot fremstillet trinene i retning af kristendommen, uden selv at ville kalde sig kristen. I *Pap. X 1 A 510* står der om *Sygdommen til Døden*: »Det hedder »til Opbyggelse« det er mere end min Kategori, Digter Kategorien: opbyggelig (...) Der er Noget, som er lavere (det Æsthetiske) det er pseudonymt, og noget som er højere, det er ogsaa pseudonymt, fordi min Personlighed ikke svarer dertil (...) Anticlimacus i Modsætning til Climacus der sagde sig ikke at være Christen, Anticlimacus er den modsatte Ydelighed: at være en Christen i overordentlig Grad. I det sidste ligger der en antydning af noget negativt, der bekræftes af *Pap. X 1 A 517*, hvor det hedder om Anti-Climacus: »Dette bliver hans personlige Skyld, at forveksle sig selv med Idealiteten (dette er det Dæmoniske i ham) men hans Fremstilling af Idealiteten kan være ganske sand, og den høier jeg mig for.» I *Pap. X 6 B 48* læder S.K. Anti-Climacus sige om sig selv, at han er »en saa overordentlig Christen, som han aldrig nogensinde har været til». I *Pap. X 1 A 557* nævnes Anti-Climacus i forbindelse med »Opvækkelse: Opvækkelse er det Sidste, men det er mig personligt for høit – jeg er dog for meget af en Digter.

164 *mottoet*: »Hemel giv os svage øjne for ting, som ikke dner til noget, og fuldstændig klartsynede øjne for al din sandhed.» S.K. citeret, med en enkelt ændring, disse linier efter *Handbuch deutscher Bewusstseinslehre*, herausgegeben von O.L.B. Wolff, Leipzig 1846, I, s. 293, jf. *Pap. VIII 2 B 171*.

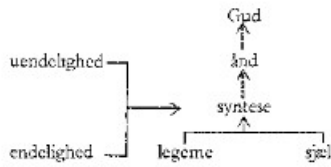
165 *det rene Menneske* ... *Forundringsløst med Verdenshistorien*: Det hentydes dels til Hegels abstrakte menneskeopfattelse, hvor det er den enkeltes opgave at glemme sig selv, dels til hans spekulative historieopfattelse, jf. noter til *Frygt og Bæven* s. 53 og 65.

173 *Mennesket er Aend* ...: Modellen i de fire første typografiske afsnit er følgende (den overbygning, hvormed modellen udvides i fjerde type-

grafiske afsnit, er adskilt fra den øvrige model med en stipleet linie. Overbygningen placerer menneskets selv i forhold til Gud).

I forenklet og mere overskuelig form ser modellen således ud:

Tankegangen i fjerde typografiske afsnit er, at forholder, der forholder sig til sig selv, er det tredje i forhold til det andet, der har sat det, hvilket altså vil sige, at mennesket er et forhold mellem det himmelske og det jordiske (engel og dyr, jf. *Begrebet Angst*, SV IV 465). Men forholder, der

forholder sig til sig selv, er også det første i et nyt og højere forhold, hvor »engledyret« forholder sig til Gud. Syntesen mellem legeme og sjæl er af lavere karakter end syntesen mellem uendelighed og endelighed. Hvor den sidste har det evige og dermed forbindelsen til Ånden indbygget i sig, så tilhører både legeme og sjæl det umkelige og kan kun blive til Ånd i kombination med den anden syntese. (En lignende model er fremstillet i *Begrebet Angst*). En konkret definition af legeme og sjæl i forhold til Ånd gives ikke i S.K.s forfatterskab. Man kan godt mene om denne abstrakte og spekulative model, at den er udtryk for det, der kritiseres i forordet: en videnskabelig Fjernhed fra Liver (165); man kan spørge, om det ikke er S.K. selv, der her leger »Forundringslege« (165) med menneskelig virkelighed. I femte typografiske afsnit bliver teksten da også mere konkret. Når menneskets selv er *desiveret*, dvs. afledet, af noget andet, så må det også, hvis det skal være i sandhed, forholde sig til dette andet. Derfor ligger der ikke bare en mulig fortvivelse i ikke at ville være sig selv, men også i at ville være sig selv, dvs. kun at forholde sig til sig selv og ikke til noget andet. Hvis en fortvivlet, hvis fortvivelse består i et forkert forhold til selvet, mener at kunne løse sit problem *ved sig selv*, så hævder han netop derved det forkerte selv, hvis hævdeelse er fortvivlelsens årsag. En endnu større misforståelse ville det være at opfatte fortvivlelsen som noget udefra kommende (S.K. tænker på fortvivlelsens årsag, jf. 217), når det ydre *Tryk* i virkeligheden er *en omvendt Reflexion af det Indvortes*, dvs. at den indre konflikt (det forkerte el. usikre forhold til selvet) viser sig som et ydre tryk. Fra en kunstnerisk synsvinkel er *misforståelsen* et grundtema i hele dette filosofisk set vanskelige afsnit: det uforståelige, det ugenomsigtige, afspejler det eksistentielle tema, at menneskets forhold til sig selv er uklart og fuldt af gåder, forvirring og fortvivelse, men sandheden er enkel og klar: afsnittet slutter med at omtale det *gennemsigtige* forhold til Gud. Hermed gentager dette afsnit temaet fra bogens motto: bønnen om at blive befriet for alt det, der ikke duer, og at kunne se sandheden klart.

- 175 *Tænkeme*: herved sigter S.K. vist nok til Johannes Climacus i *Philosophiske Smuler* (se SF IV 266). – *Svimmelhed . . . under Bestemmelsen Sjæl . . .*: Svimmelhed forholder sig til sjæl som fortvivelse til Ånd, fordi svimmelhed er udtryk for, at sjælen har et usikkert forhold til verden, ligesom fortvivelse er udtryk for, at Ånden el. selvet har et usikkert forhold til Gud. Jf. *Pap. VIII 2 B 168*: »I sund Tilstand eller naar der er Ligevægt mellem det Sjælelige og det Legemlige er Mennesket aldrig svimmel. Saaledes ogsaa med Fortvivelse. Naar Mennesket i at forholde sig til sig selv absolut forholder sig til Gud, saa er der slet ingen Fortvivelse. Sm. »Ligevægt og Ro« (175).
- 176 *der vorder . . . Forbigaaent*: dvs. der bliver ikke nogen sinde i forhold til virkeligheden tale om, at noget er overstået for tid.
- 177 *det Sidste er Døden . . .*: Da fortvivlelsens årsag er manglende tro på Gud, må den fortvivlede se døden som det sidste. I sin fortvivelse over dette

udlystløse liv *haaber man paa Døden*. Men den fortvivlede kan ikke dø, fordi fortvivlelsen ikke kan *fortære det Ewig, Selvet*, og dettes absolutte insisterer på, at mennesket etablerer det rette forhold til sig selv og til Gud, hvilket netop er det krav, som udløser fortvivlelsen over ikke at kunne leve op til det. Fortvivlelse bliver derved en *evig* oplevelse af at dø (uden at kunne dø): det at se døden som det sidste, så at sige at tro på døden, og det at håbe på døden dræber ustandselig livet, og fortvivlelsen søger hele tiden at dræbe det sande selv, der forhindrer adgangen til døden. Det evige og forgeves forsøg på at dø skal også forstås bogstaveligt: selvmord er ingen udvej, hvilket fremgår af S.K.s reference til et digt af Ewald, der omtales i *Pap. IV A 48*: »Det er et herligt Digt af Ewald, Advarsel mod Selvmord. Et Vers især: Mon Havets Bolger slette vde? / Mon Gift fortærer Præg af Gud? / Kan Dolken dræbe Tanker?« (cf. 1ste B. p. 299.) (S.K. citerer *Samlede Skrifter*, I, Kbh. 1780.) Fortvivlelse er den evige »Fortabelse« (174) på grund af det mislykkede forsøg på at slå selvet ihjel: straffen er, at fortvivlelsen er fordømt til i al evighed at fortsætte sit håbløse forehavende. Det gælder om fortvivlelsen, at dens *Om ikke døer, dens Ild ikke udstøbes* (Mark. 9,48, Es. 66,24). Fortvivlelsens manglende evne til at fortære det sande selv fremkalder *Afsmagt* og afslører for fortvivlelsen det forkerte i dens forehavende. Dette medfører, at fortvivlelsen nu fortvivler over sig selv (og det er dette, der kaldes *Præsentation*) og søger at *fortære sig selv*. Herved skabes der blot mere fortvivlelse: i stedet for at ophæve sig selv i glæde over den positive sandhed fornyer og forstærker fortvivlelsen sig selv. Fortvivlelsen gentager altså nu sin fortvivlede reaktion på sandheden: den forsøger at fornægte og odclægge den. Som »barn« af den sandhed eller det sande selv, *der ligger til Grund for Fortvivlelsen*, og som fortvivlelsen fornægter, må fortvivlelsen, efterhånden som sandheden bliver mere og mere påtrængende, lægge større og større afstand til sit »ophav« og dermed også til sig selv.

- 178 *En Fortvivlende fortvivler over Noget* . . . Det er afgørende for de to følgende afsnit, at der i *Sygdommen til Døden* skelnes mellem uegentlig og *egentlig Fortvivlelse*. Hvis der fortvivles over *Noget* (f.eks. manglende succes i karriere eller kærlighed), så er dette uegentlig fortvivlelse, men hvis fortvivlelsen gælder selvet, så drejer det sig om egentlig fortvivlelse. S.K.s pointe er så, at det fundamentalt altid drejer sig om egentlig fortvivlelse, men at den uegentlige fortvivlelse blot ikke er bevidst om, hvad det *egentlig* er, der fortvivles over. For den uegentlige fortvivlelse er der en verden mellem *Cæsar* og *det Intet* (de citerede ord var Cesare Borgias valgsprog) og mellem *»ham«* og de mange tårer. At fortvivle over noget er at befinde sig på grænsen til bevidstheden om selvet, idet S.K. går ud fra, at det sande i fortvivlelsen hurtigt vil kunne gennemskue det illusoriske noget og se selvet. At fortvivle er jo en definitiv håbløshed, der forudsætter, at man tror på den uendelige værdi af det, som man fortvivler over ikke er lykkedes. Men denne værdi kan kun være uendelig, hvis man ikke tror på Gud, men i stedet tror på døden.

som begrænser selvets muligheder til denne verden, spærrer det inde i denne verden og tvinger det til i sin fortvivlelse at guddommeliggøre denne verdens muligheder. Derfor kan en fortvivlelse over noget hurtigt blive til en fortvivlelse over døden, hvis eneste alternativ er troen på Gud, jf. 216 om sammenhængen mellem at fortvivle over det jordiske og »om det Ewige». For den egentlige eller *erklærede* fortvivlelse vil forskellen mellem succes og fiasko i denne verden ikke være en forskel mellem alt og intet, men en forskel mellem to selv-bevidste måder at være fortvivlet på. I øvrigt er det en gennemgående tankegang i de to afsnit, at når man (hvad enten man er bevidst om det eller ej) ikke vil være sit sande selv, men altså vil *af med sig selv*, så kan dette udløse en desperat stræben efter en eller anden form for succes, der kan bruges til så at sige at drukne ens ægte fortvivlelse i falsk glæde.

- 179 *At fortvivle over sig* . . . *fortvivlet at ville af med sig selv* er fundamentalt det samme som *fortvivlet at ville være sig selv*, fordi det er det sande selv (f.eks. »dette Selv, som ikke blev Cæsars»), man vil af med, og det falske selv (f.eks. Cæsar), man vil være. Fortvivlet *ikke at ville være sig selv* betyder i *Syddommen til Døden* ikke blot, at man ikke vil være den, man faktisk er (og som Gud dermed har tvunget én til at være), men det betyder også, at man ikke vil realisere det rette åndelige forhold til Gud, jf. den senere skelnen mellem at fortvivle *over* og *om sig selv* (216). – *Socrates beviste* . . . i Platons *Statens*, X, 608 c ff.
- 182 *transitorisk*: forbigående, flygtig.
- 184 *angest for Intet*: jf. *Begrebet Angest*: »hvilken Virkning har Intet? Det føder Angest. Dette er Uskyldighedens dybe Hemmelighed, at den paa samme Tid er Angest. Drømmende projekterer Aanden sin egen Virkelighed, men denne Virkelighed er Intets» (SV IV 346).
- 186 *Dagens Møje og Hæde*: jf. Matt. 20, 12. – *som Du er kjendt*: jf. 1. Kor. 13, 12.
- 188 *kata dynamis*: efter mulighed. Om alt, hvad der kan blive til noget andet, men endnu ikke er blevet til dette andet, bruger Aristoteles det udtryk, at det *efter mulighed* er dette andet, at det altså har de indre betingelser for, at en udvikling bliver mulig. – *Replikken* . . . I de følgende par linier formulerer S.K. i koncentreret og abstrakt form et væsentligt og præcist synspunkt om, at en digterisk fremstilling af fortvivlelse kun bliver *værdifuld*, hvis fremstillingen af en konkret fortvivlelse medtager den realitet, som fortvivlelsen negerer. Når f.eks. Klaus Rulbjerg i jeg-romanen *Brevet til Gerda* (1972) fremstiller en fortvivlelse, der bl.a. mangler endelighed, så sker dette i en litterær stil, der altid beholder den jordforbindelse, som bogens drømmende og utålmodige hovedperson ustandselig slipper. I S.K.s eget eksempel på s. 190 er det spurven, der repræsenterer den negerede realitet. – *instar omnium*: det gælder lige så meget som alle, dvs. evnen for alle evner. – *Fichte*: Der refereres til den tyske filosof J.G. F.s (1762-1814) tanker om den »produktive »mødbildningskraft»: hele tilværelsen skabes indefra ved den aktive selvbevidstheds kraftudfoldelse.
- 189 *hän russiske Hornmusik*: Orkesteret bestod af op til tres mand, der hver

havde et horn, som kun gav én tone; hver mand skulle altså kun falde ind med denne tone (så det var ikke en takt, men en tone, han blev udslæt på at være).

- 190 *det ene Forbud*: Luk. 10,42.
- 191 *Emneret*: ensformighed. – *afmændet*: berøvet manddom el. svlekkraft. – *at være som de Andre* . . . : Når S.K. taler om det negative ved at forsvinde i *Mængden*, mener han *ikke*, som mange mener i dag, at det modsat positive er at skille sig ud fra denne mængde ved at markere sig positivt i forhold til *de andre* (hvorved man altså får sin identitet »forerønde« af de andre, præcis som man også gør som *Numerus* (tal, nummer), medlem af mængden), idet forholdet til andre for S.K. er uden betydning for den sande identitet. Det modsatte af at være et nummer er således ikke at være et navn for de andre, men for sig selv og Gud, jf. rodemesteren i *Frygt og Bæven* hvis sande identitet er ukendt for de andre.
- 192 *vinder alle jordiske Fordele* . . . : jf. Matt. 16,26. – *aperon* – *peras*: egl.: det ubegrænsede – grænsen. Vigtige begreber hos Platon, især i *Filebas*.
- 193 *kata dynamis*: se note til s. 188. – *Løber nu Muligheden* . . . : S.K. fremstiller i det følgende den psykiske tilstand, hvor man ser sig blind på en mulighed, idet man hefter sig ved, at muligheden faktisk er der, men overser, at *Tiden* eller *Nødvendigheden* gør den til en illusion i den forstand, at det er urealistisk at forfølge den. Hvis det drejer sig om en enkelt mulighed, vil denne mulighed tiltage i styrke, efterhånden som man fjerner sig mere og mere fra virkeligheden (som ifølge S.K. snarere bør kaldes nødvendigheden, fordi virkeligheden både omfatter nødvendigheden og muligheden), og hvis det drejer sig om flere muligheder, vil de formere sig, efterhånden som man leger mere og mere med dem. – *Phantasmagorer*: goglebilleder, fantasibilleder. – *som Philosopherne forklare*, jf. Hegel, *Werke*, VI, Berlin 1840, s. 292. Die Nothwendigkeit ist zwar richtig als Einheit der Möglichkeit und Wirklichkeit definiert worden.
- 195 *for Gud er Alt muligt*: Matt. 19,26, Mark. 14,36, Luk. 1,37. – *Richard II*: S.K. citerer Schlegels oversættelse af Shakespeare. I Lembckes oversættelse lyder stedet: O, Frænde, forbandt være du, som ledte mig bort fra Fortvivlelsens den jævne Vej! (III akt, 3. scene i de nævnte oversættelser svarer til III akt, 2. scene i originalteksten).
- 196 *det Dialektiske i at troe* . . . : jf. *Frygt og Bæven*, og *Tre opbyggelige Taler*, 1843, s. 157: den, der troer Gud mod Forstanden, han bekræftes i det indvortes Menneske (små ovenfor om: at tabe Forstanden for at vinde Gud). – *hims Konge* . . . : se note til *Frygt og Bæven* s. 29.
- 197 *Respirationen*: af lat. respirare, ordret: ånde (spirare) igen (re-), ånde ind og ud. – *Interjektion*: Tankegangen er, at fatalisten har kvalt sig selv i forhold til Gud og kun kan formulere dette forhold som momentane og desperate udråb. – *Suarstoffet*: ilten. – *Statsminister*: minister der var medlem af statsrådet. – *Dunstkreds*: atmosfære. – *quantum satis*: så meget som er tilstrækkeligt.
- 199 *Veritas est* . . . : sandheden angiver både sig selv og det usande. Fric citat fra

- Spinozas *Ethica*, II, Schol. til Propos. 43. – *semitisk*: jf. Diogenes fra Laerte, *Om de berømte Philosophers Liv og Lære*, II, 5, 31: Der er, sagde han, kun eet eneste Gode, nemlig Oplysning og eet eneste Onde, Vankundighed (Riisbrighs oversættelse, Kbh. 1812, s. 70).
- 200 *Belle-Étaten*: 1. sal. – *Aandshedens Angest*: se *SV IV* 400–403. – *Følkesagnet*: se *Irtsche Effenmärchen*, übersetzt von den Brüdern Grimm, Leipzig 1826, s. LXXXIII.
- 202 *de gamle Kirkelærere*: Augustin, *De Civitate Dei*, XIX, 25. – *Hedningen* ... *anpriste Selvmord*: dette gælder især de stoiske filosoffer, men opfattelsen af selvmord som oprør mod Gud findes hos Platon, *Faidon* 61–62. – *Hysteren-Proteron*: sidst-først; det, der skulle komme sidst, er anbragt først.
- 203 *Vigilius Haufniensis*: se *SV IV* 402.
- 204 *i det Senere*: dette afsnit blev aldrig skrevet. Spørgsmålet berøres kun i en bemærkning på s. 216.
- 205 *kata dynamin*: se note til s. 188. – *Modus*: måde, form, måde at træde frem på.
- 206 *Reflexion i sig*: dvs. selvrefleksion.
- 207 *hans Selv, og ham selv* ...: dvs. hans selv og ham selv er et noget, som hører med inden for ... – *to heteron*: det andet. – *endog begjærende* ...: Selv når det begjærer, er dette selv ikke et selvstændigt subjekt (svarende til grammatisk nominativ), ikke en handlende som *si* noget, men en passiv modtager (svarende til grammatisk *Datum*) med et barnligt el. ureflekteret begjær. – *tilstøder (at støde – til)*: hermed fremhæver S.K. igen det passive ved det umiddelbare selv, der modtager skæbnens stød. – *quid nimis*: ordret: noget for meget. Hentydning til det latinske (opr. græske) ord-sprog: ne quid nimis, intet for meget, dvs. gør ikke noget i for høj grad, hold måde. Kun refleksionen er i stand til at overskue og dermed relativere det umiddelbart overvældende (det, der er »for meget« for det umiddelbare selv og bringer det til fortvivelse), hvad enten dette er en ulykke eller en lykke. – *situaret*: placeret.
- 209 *Man fortæller om en Bondemand* ...: jf. *Molbohistorier*, udgivet af L.R. Tuxen, Kbh. 1866, s. 30–31, hvor historien anføres i en lidt anden version.
- 210 *Omstænding*: det at skille sig af med selvet er en stor og definitiv beslutning, som et større salg.
- 212 *Omvendens Reflexion*: dvs. refleks, afspejling.
- 213 *und rings umher* ...: Goethes *Faust*, I, sc. 4, 1479. Mefistofeles vil overtale Faust til at forlade studierne og spekulationerne og begive sig ud i livet: Jeg siger Dig: en Karl, der spekulerer, / er som et Dyr, hvem Fanden maltrakterer / og kører rundt paa Heden med i Ring, / mens grønne Marker ligge trindtomkring. (P. Hansens oversættelse). – *mads nogen Yngling*: lige så godt som nogen y. – *funius*: vi har været – (og er ikke mere –), jf. Virgils *Aeneiden*, II, 325.
- 214 *Præsens in futuro* ... *præterito*: nutid i fremtid, nutid i fortid. Det fælles er,

at det både for ynglingen og den ældre er *nutid*, at de ikke vil være sig selv, hvilket her konkret betyder, at de jordisk fortvivler over det bestemte selv, som de henholdsvis er bundet til i fremtiden og lod sig binde til i fortiden.

- 215 *in toto*: som helhed.
- 216 *Selvet er dobbelt dialektisk*: Når man fortvivler over sig selv, fortvivler man over det selv, som har syndet ved at dyrke det jordiske og negliger det evige, men når man fortvivler om sig selv, fortvivler man, fordi man ikke har realiseret sit ideale, åndelige selv og dermed det rette forhold til Gud.
- 219 *vore Tidens Bestandig-Selskabelige*: S.K. hentyder til selskabeligheden i foreninger; i begyndelsen af 1840'erne havde København blandt sine største klubber »Den bestandig borgerlige Forening« og »Det forenede borgerlige Selskab«. – *Epigram*: kort, fyndigt digt der giver udtryk for en tanke, ofte satirisk og med en overraskende slutpointe. – *horis successivis*: i på hinanden følgende timer, time efter time. – *Timer ... levede for Evigheden*: hentydning til titlen på en andagtsbog af C.F. Sintenis, *Sunden for die Ewigkeit gelebt*, Berlin 1791-92, da overs. 1795: *Timer, levede for Evigheden*.
- 220 *Richard III*: I Shakespeares *Richard III*, IV, 4, leder R. trommerne røre for at overdøve sin moders og Dronning Elisabeths anklager: Blæs, Trompetter! / Rør Trommen, slaa Alarm! at ikke Hæmlen / Skal høre disse Sladderkvinder smæde / Vorherres Salvende! Blæs, siger jeg! (Østerbergs oversættelse). – *omnibus numeris absoluta*: afsluttet i enhver henseende, dvs. fuldendt.
- 221 *poetice*: digterisk. – *dæmonisk*: se note til *Frygt og Bæven* s. 87.
- 222 *i Begyndelsen*: 1. Mos. 1,1. Han vil altså ikke acceptere sit af Gud skabte selv, men vil bruge den frihed, som hans bevidsthed om at være ånd giver ham, til at være sin egen gud og skabe sit eget selv. – *Stoicisme*: der tænkes på stoikernes lære om at hæve sig over det konkrete.
- 223 *Promethens*: Ifølge den græske mytologi stjal P. himlens ild og bragte den til jorden, og P. er senere blevet opfattet som en helt, der stjal ilden for menneskenes skyld. – *den løsende ... bindende Magt*: jf. Matt. 16,19. – *Ataraxi*: uforstyrrelighed (udtryk fra den stoiske filosofi).
- 224 *promethisk*: Som straf for tyveriet af ilden lod Zeus Prometheus lænke til en klippe. – *Pæl i Kjødet*: 2. Kor. 12,7.
- 226 *i reen græsk Forstand*: »dæmonisk« kommer af græsk »daimon«, der hos Platon betegner et overmenneskeligt væsen, en mellemting mellem en gud og et menneske. – *Overtroens Fortælling*: sandsynligvis tænkes her på Rübezahl i Musäus' *Volkenarthen*, tredje legende, *Museus Fölkemænter*, Kbh. 1840, II, s. 65-66.
- 227 *tantalisk*: Tantalus var en græsk sagnkonge, som af guderne blev dømt til evigt at plages af tørst og sult. I Underverdenen stod han i vand til læberne og med en frugtgren hængende over hovedet. Når han ville drikke, trak vandet sig tilbage, og når han ville spise, trak grenen sig væk.
- 231 *hvad Juristerne kalde kvalificeret*: en kvalificeret forbrydelse er en forbry-

delse, som straffes strengere end forbrydelsen i dens tyske form. S.K. nævner selv to eksempler på s. 234. forbrydelse mod en embedsmand og fædermord. – *Confluum*: grænseområde. – *Kategoriernes Konjunktion*: Konjunktion er den astronomiske betegnelse for det forhold, at to himmellegemer set fra Jorden ses i samme retning. *Kategoriernes k* vil da sige, at kategorien »Digter« peger i retning af et er orienteret mod »det Religiøse«. Muligvis ligger der også heri, at det digteriske samtidig skjuler et skygger for det religiøse.

- 232 *Nurnberger-Billeder*: billeder af ringe kvalitet.
- 233 *en ældre Dogmatik*: Der refereres til det argument i den ortodokse lutherske dogmatik, at Guds uendelighed gør skyld mod Ham uendelig, og at straffen derfor også må være uendelig. – *retværende*: søgte tilbage. – *en senere Dogmatik*: Hos den tyske filosof Kant forkastes bestemmelsen synd mod Gud, fordi Gud hos Kant »forsvinder« i den almentyldige morallov, jf. note til *Frygt og Bæven* s. 65.
- 234 *hvi standom syndet*: ... Der henlydes til, at den ortodokse lutherske dogmatik skelnede mellem synder mod Gud, synder mod én selv og synder mod andre. – *uden Gud i Verden*: Ef. 2,12. – *pelagiansk-letsindige*: Pelagius (ca. 400) og dennes tilhængere nægtede arvesynden.
- 235 *de glimende Laster*: jf. s. 202. – *een Djævel ved Djævelens Hjælp*: jf. Matt. 12,24. – *det Sidste ... værre end det Første*: Matt. 12,45. – *Bogstavregning*: dvs. definitionen er en formel, der sammenfatter det fælles og fundamentale og dækker alle konkrete tilfælde.
- 236 *Speculation*: Ordet anvendes af S.K. som betegnelse for Hegels filosofi og dermed for den opfattelse, at modsætninger lader sig ophæve ved at anskues fornuftigt. Mod dette fastholder S.K. her det absurde og paradoksale i kristendommen, og det enkelte menneskes betydning som andet og mere end det at være medlem af et samfundsmæssigt fællesskab.
- 237 *Christi egen Anvijsning*: se Matt. 11,6, 26,31, Joh. 6,61. – *i hvis Hjerte det aldrig* ... jf. 1. Kor. 2,9. – *quid nimis*: for meget, jf. s. 207.
- 238 *Daarokob*: jf. 1. Kor. 1,18–25.
- 239 *giver op uden om*: som et eksamenspensum ud over det forlangte. – *gyldne*: hentydning til udtrykket »den gyldne middelvej«, Horats' *Oder* II, 10, 5. – *ne quid nimis*: se note til s. 207.
- 240 *om Ende*: til sidst. – *de facto*: efter sin handling, objektivt set. – *Synd er Uvidenhed*: denne definition er udledt af, at Sokrates mente, at dyd er viden.
- 241 *vindstøveren*: tillægger, tilkender. – *Prins*: forudgående, tilgrundlæggende.
- 242 *quod erat demonstrandum*: hvad der skulle bevises. – *Aabenbaring fra Gud*: jf. *Pap.* VII 1 A 192: Dersom En vil sidde rolig, objektivt paa sit Studerekammer og speculere: hvorledes skulde han kunde forstaa en Forsonings Nødvendighed; da jo en Forsoning kun er nødvendig i den ængstede Samvittigheds Forstand. Dersom det stod i et Menneskes Magt at leve hen uden at behøve Spise: hvorledes skulde han saa forstaae Nødvendigheden af Spise, som den Sultne saa let forstaaer? Og saaledes er det aendeligt. Et Menneske kan erhverve den Ligegyldighed som gjør

Forsoningen overflodig, ja det naturlige Menneske er egentlig i denne Tilstand: men hvorledes skulde man i denne Tilstand kunde forstaae Forsoningen. Det er derfor saa consequent af Luther, at han lærer, at Mennesket maa belæres ved en Aabenbaring om hvor dybt han ligger i Synd: at den ængstede Samvittighed ikke er noget der saaledes følger af Naturen som det at være sulten. – *kategorisk Imperativ*: Egentlig et udtryk fra Kants filosofi. Kant forstår derved morallovens ubetingede bud. Med tilføjeisen »intellectuelt» giver S.K. udtrykket betydningen: befaling man ikke kan undlade at opfylde (fordi forståelsen af det rette tvinger én til at realisere det).

- 243 *in abstracto*: abstrakt. – *eo ipso*: med det samme. – *Coincidenspunkt*: fælles punkt, berøringspunkt.
- 244 *med Adriennen paa*: Der hentydes til steder i Holbergs komedier, f.eks. *Den politiske Kandestøber* IV, 2, og *Bøvselstuen* II, 2, hvor det at være iført en adrienne (fin lang, folderig damekjole) forbindes med, at jævne personer ønsker at spille fine. – *i en ringe Tjeners Skikkelse*: Fil. 2,7. – *som Skriften siger*: Mark. 10,34, Luk. 18,32. – *gødt at være*: Matt. 17,4.
- 245 *Direction*: retning, angivelse af retning. – *Klangfigur*: mønster der dannes på en vandret metal- el. glasplade, når denne er bestrøet med fint sand ellign. og sættes i svingninger ved strygning med en violfibue. – *vidunderligt*: på en overnaturlig måde, underfuldt. – *Overgangen . . . Systemet*: Der er tale om Hegels filosofiske system, hvor enhver udvikling el. overgang el. bevægelse tænkes at forløbe med deterministisk nødvendighed, jf. note til »foreløbige Bevægelser» *Frygt og Bæven* s. 9. – *cogito ergo sum*: jeg tænker, altså er jeg; den franske filosof Descartes' filosofiske grundsatning. – *Dig skeer, som Du tror*: Matt. 9,29.
- 246 *cito citissime*: hurtigt, meget hurtigt. – *geschwind wie der Wind*: hurtig som vinden. – *Interim*: midlertidigt, foreløbigt, dvs. afgørelsen udsættes.
- 247 *Aktor*: anklager.
- 248 *den orthodoxe Dogmatik . . .* I den luthersk-protestantiske kirkes dogmatiske bekendelsesskrift, den Augsburgske Konfession, hedder det i artikel 19: »Aarsagen til Synd (. . .) er (. . .) de Onde, nemlig Djævlens og de Ugydeliges Vilje, hvilken, forladt af Guds Bistand, vender sig fra Gud». *Den rette uforandrede Augsburgske Troesbekendelse*, Kbh. 1825. Den lutherske dogmatik har gennemgående fastholdt denne opfattelse, at synden er et frafald fra Gud, en positiv viljesakt. – *pantheistisk*: Der hentydes til den kritik, der på S.K.s egen tid blev rettet mod Hegel for panteisme, dvs. for en forståelse af det onde som det blot tilsyneladende onde, der er et nødvendigt, negativt stadium på vejen mod det højere gode. – *en saaledes det spekulative Dogmatik*: der tænkes især på den danske teolog H.L. Martensen. – *begrøbe denne Bestemmelse . . .*: At begrøbe el. forstå *Synden* som *Position* forudsætter, at synden placeres i forhold til sin logiske modsætning (*negeres*).
- 249 *Detaschement*: mindre militær styrke med særlig opgave. – *abrennuerer*: afsværger. – *Negationens Negation*: I Hegels logik betyder *Negationens Ne-*

gation, at når et begreb er blevet negeret af sin modsætning el. negation, så sker der endnu en negation, idet de to modsætninger samles i en højere enhed (hvor modsætningen mellem dem altså er ophævet). Hvis således synden negerer det gode, så forsoner angeren denne modsætning ved at negere synden og etablere en højere positiv enhed. – *Overgangen* . . . : I Hegels logik forløber *Overgangen* fra et begreb til et andet glide-nde, med logisk automatik. Fra evighedens synspunkt (*Sub specie aeterni* og *aeterno modo* er to udtryk for det samme), dvs. set fra det højeste abstrakte synspunkt er alle overgangene eller *det Spatierende* (dvs. det der udgør afstanden mellem de enkelte udviklingstrin) *det ikke til*, fordi udviklingen forløber af sig selv, som logisk-deterministisk system, og dermed fra starten har sin forudsigelige afslutning indbygget i sig, hvorved overgangene sådan set er en illusion. At *sætte* el. *ponere* bliver derfor (*eo ipso*: uden videre) det samme som at *ophæve*, fordi en position el. et begreb af sig selv afføder sin egen negation eller automatisk bliver komplementeret af sin modsætning (det ufuldendte el. uafsluttede, svarende til den grammatiske tid *Imperfectum*, bliver af sig selv *fuldendt* el. afsluttet, *Perfectum*). Hegels rene *Tænkning*, det abstrakt-logiske system, står for S.K. i modsætning til »Virkelighedens Verden», hvor der er *kvalitative* forskelle, og hvor intet forløber af sig selv, men hvor al bevægelse forudsætter menneskelig *handlen*, jf. note til *Frygt og Bæven* s. 42.

- 250 *Gudsfrygt er Videns Begyndelse*: Sl. 111,10, Ordsp. 1,7, 9,10. – *philosophie, poetie*: filosofisk, digterisk, jf. s. 246 om den »æsthetiske og metaphysiske Erkjendelse».
- 251 *Socrates . . . den meest Vidende*: S. fortæller selv i Platons *Apologi* 21 a, at Oraklet i Delphi har erklæret ham for det viseste menneske. – *Synden . . . som druknet i Havet*: Mika 7,19.
- 252 *underligger Alt under Synd*: Gal. 3,22. – *som Skriften siger*: Åb 3,16 (Derfor, fordi du er lunket og hverken varm eller kold, har jeg i sindet at udspø dig af min mund).
- 253 *Hengesæk*: hængedynd. – *Tiltæmninger*; *tilføjelser*. – *befordres*: ansættes som embedsmand. – *in puris naturalibus*: *egl.*: i den rene naturtilstand, dvs. uden nogen påklædning; her snarest: uden omsvøb. – *Søgne*: verdslige.
- 254 *overgaaer al Forstand*: Fil. 4,7. – *uskatteelige*: uvurderlige.
- 256 *anslaes*: medregnes. – *Fortabelsens Afsnit*: jf. Matt. 7,13.
- 257 *et Ordspøg*: her synes at siges til det latinske: *errare humanum est* (at fejle er menneskeligt), men dets fortsættelse plejer at lyde: men kun en tåbe fremtræder i sin vildfarelse. – *desultoriske*: springende, her brugt i becc: diskontinuerlig. – *Macbeth*: S.K. citerer Ludwig og Dorothea Trecks oversættelse. I den engelske original står: Things had begun make strong themselves by ill (som Østerberg oversætter: Ondt styrker alt hvad der begynder slet). I S.K.s citat står ordret: »Gerninger, der er udsprunget af synd, får kun kraft og styrke gennem synd» (her har S.K. ændret den tyske tekst fra Sonden: *synder*). Macbeth mener på dette sted, at mordet på Duncan »styrkes» af det nye mord på Banquo, altså svarende til at »den ene Synd foder ny Synd af sig».

- 258 *impetus*: fart.
- 259 *diætesisk*: vedr. levevis.
- 260 *Aërostatophiles*: Faust, I, Wald und Höhle, slutningen – *Aerostat*: dvs. aerostat, luftballon. – *Macbeth*...: S.K. citerer Ludwig og Dorothea Tiecks oversættelse. I Østerbergs oversættelse lyder stedet (II. akt, 3. scene, som i originalteksten): »fra nu af / er intet her paa Jorden Alvor værd, / alt er kun Tan; Mands-Dyd og Ry er døde«. *Grade* (som svarer til Østerbergs »Mands-Dyde») betyder ofte nåde (originalen har »grace»), men hos Shakespeare er der ikke tale om den guddommelige nåde, men om menneskelig yndest el. gunst.
- 261 *der Omnisæse*: det skæbnsvangre.
- 262 *de gamle Ophøggelseskræfter*: f.eks. Johs. Tauler, *Predigten*, Berlin 1842, III, s. 36 f.
- 264 *coninus*...: *ennus*: på nært hold (i nærkamp), på afstand (i fjernkamp). Begge udtryk tilhører det romerske militærsprog. – *er nam eo ipso*...: er man netop derved (langt borte), betyder dette, at man er langt borte.
- 265 *Horreur*: gysen. – *epigramatisk*: se note til s. 219.
- 266 *Jaderne*...: *forregedes*...: Matt. 9,2-3.
- 267 *Gud*...: *er ikke Forvirringens Gud*: 1. Kor. 14,33. – *Aristoteles*: Der refereres sandsynligvis til *Politik* III, 11, hvor A. dog kun ser ligheden mellem mængde og dyr som noget, der gælder i nogle tilfælde. – *see slauer det jo philosophice til*...: *philosophice*: filosofisk. I det følgende hentydes til D.F. Straus, *Leben Jesu* (1836), som hævder, at Gud-mennesket er menneskeheden. – *idem per idem*: det samme ved (bevist ved) det samme, dvs. en cirkelslutning. Her synes udtrykket at betyde en fuldkommen idenitet.
- 268 *en Konge gaer en friere Forfatning*: 1. marts 1848 lovede Kong Frederik VII at give Danmark en konstitutionel forfatning; løfter blev opfyldt ved Grundloven af 5. juni 1849. – *aldrig opkommet i noget Menneskes Hjerter*: jf. 1. Kor. 2,9. – *cogito ergo sum*: jf. s. 245. at tænke er at være.
- 269 *e concessis*: ud fra indrømmelser; jf. ovenfor: Dog lad det nu saa være. – *saa lidet som ude paa Kirkegaarden*...: S.K. citerer sig selv fra talen »Ved en Grav« (SV V 280). – *teleologisk*: hensigtsmæssigt bestemt. – *Frygt og Bæven*: Fil. 2,12.
- 270 *item*: ligeledes. – *tage sig af Sprængene*: jf. Matt. 10,29. – *Lærebogen*: i Balles Lærebog, dvs. Biskop Nicolai Edinger Balle, *Lærebog i den evangelisk-christelige Religion, til Brug i de danske Skoler* (1791), 1. kap., III, § 6, omtales Guds allestedsnærværelse. – *Abbrøvnatur*: forkortning, forenkling. Udtrykket bruges hos S.K. til at karakterisere logisk, abstrakt tænkning i modsætning til konkret virkelighed. – *comprehendit*: betyder både: begræber, og: omfatter. – *continentur*: holdes sammen.
- 271 *opposita juxta*...: modsætninger fremtræder tydeligere ved at sættes ved siden af hinanden. – *prædicætes*: udsiges. – *via negationis*...: *via eminentia*: ad nægtelsens vej... ad forstærkelsens vej. Udtryk i den skolastiske filosofi for to måder at bestemme Guds egenskaber på. Ad den første vej bestemmes de negativt ved at fraskrive Ham al endelighed og ufuldkom-

- menhed, ad den anden positivt ved at tillægge Ham de menneskelige dyder i fortrinlig grad. – *Acomodation*: Således kaldte man i oplysningstidens teologi den guddommelige åbenbarings tilpasning til menneskenes begrænsninger, fordømmelse og vildfarelser. – *ligesaa umuligt som et Fløtespil* . . . jf. Platons *Apologi* 27 b.
- 272 *anthropopathiske*: som tildeles Gud menneskelige lidenskaber. – *overføre*: overkomme, magte. – *Kreaturer*: her: tilhængere.
- 273 *sympathetisk Blæk*: usynligt blæk. – *modo ponendo*: i positiv form, på den sættende el. ponrende måde; dvs. at gå ud fra, sætte, at kristendommen er usandhed. – *Synd mod den Hellig-Aand*: Matt. 12,31–32, Mark. 3,29. – *eviterende* . . . *pedem referens*: undvigende . . . vigende, idet man trækker sig tilbage.
- 274 *Prinds Henrik*: I *Henrik IV* fremstilles Kronprins Henrik, den senere Henrik V, som Falskaffs søldebrøder. – *indbyde Alle at komme til sig*: jf. Matt. 11,28.
- 275 *salig Den, som ikke forarges paa mig*: Matt. 11,6. – *Historie-Maleri*: Med dette ord markeres, at der refereres til S.K.s forlovelse med Regine Olsen fra efteråret 1840 til efteråret 1841, der blev hævet, fordi S.K. ifølge sin egen fremstilling mente sig ude af stand til at indgå ægteskab, af årsager hvis præcise karakter han ikke ønskede at robe. Til gengæld læder han forfatterskabet nydte med mulige fortolkninger af denne forlovelses-historie, men netop kun som *muligheder*; der gives ingen nøgle til den virkelige historie, ligesom den virkelige historie, i det omfang den kendes, selvfølgelig heller ikke er nogen nøgle til forfatterskabet, men en privat baggrund som forfatterskabet har *ladt bag sig*, og som er *uvedkommende* for forfatterskabets generelle fremstillinger. Der er, først og fremmest på grundlag af de mange antydninger i forfatterskabet og i de efterladte papirer, blevet fremsat mange teorier om, hvordan det faktisk forholdt sig; man kan gætte på fysiske og psykiske skavanker og på mørke punkter i fortiden; eller på at sådanne forholds betydning enten de-pressivt er blevet overdrevet eller utisk-religiøst er blevet bedømt ud fra en meget streng målestok; eller på at sådanne forhold ubevidst er blevet brugt som påskud for at undgå ægteskab, måske fordi S.K. foretrak at kunne koncentrere sig om sit forfatterskab; eller man kan gætte på forskellige kombinationer af de mange muligheder.
- 276 *visera*: indvoide. – *en Gæker*: se Plutarch. «De garrulitate» VIII: i at tale har vi mennesker, i at tie guder til lærere, idet vi jo agttager tavshed ved hellige handlinger og mysterier. – *paa det at; for at* . . . – *Faderes og jeg er Een*: Joh. 10,30. – *Døve høre* . . . : Matt. 11,5. – *Enhver prøve sig selv*: 1. Kor. 11,27–28 (Den, der spiser brødet eller drikker Herrens kalk på uværdig vis, pådtager sig altså skyld over for Herrens legeme og blod. Enhver må prøve sig selv og så spise af brødet og drikke af kalken.) – *De ere Christi egne Ord*: der menes ordene: salig Den, som ikke forarges paa mig. – *mod Slutningen af sit Liv*: Matt. 26,31.

- 277 *berede ham Veien*; snl. Mark. 1,2-3. – *den Flendigste af Alle*; jf. 1. Kor. 15,19. – *forøge mig den*. Luk. 17,5. – *mon Troen findes paa Jorden*; jf. Luk. 18,8.
- 278 *som man fra'ket har sagt*; i digtet »Die Heimkehr« i Heines *Buch der Lieder* (1827). – *Kongeloven*. Danmarks forfatning fra 1665 til 1849. – *jømtem*; hovmodigt, afvæsende.
- 279 *hvad tykkes Dig om Kristus*; jf. Matt. 22,42. – *doketisk eller rationalistisk*: Doketismen lærte, at Kristus ikke havde virkelig menneskelig natur, men iførte sig et skulegeme. Rationalismen benægter fuldstændig Kristi guddommelighed; Kristus er kun et menneske. – *Som Jøderne sagde om Kristus*: Matt. 9,34, 12,24. Netop dette betegnes i Matt. 12,31-32 som »Synd mod den Hellig-Aand».

»Ypperstepræsten ...«

- 285 *det at give saligere ...*: Ap. G. 20,35.
- 287 *Hvor skulde vi gaae hen ...*: jf. Joh. 6,68.
- 288 *haver Salt i Eder selv ...*: Mark. 9,50.
- 289 *kommer hid ... Alle I ...*: Matt. 11,28. – *Liken paa Marken ...*: Matt. 6,26-28. – *ikke det ... hælde sit Hoved*: Luk. 9,58. – *de stredes endog om ...*: snl. Mark. 10,37.
- 290 *Verdens Frelser*: Joh. 4,42. – *raab ei ... paa*: gør ikke kraftigt opmærksom på, klag ikke over.
- 292 *hvem den onde Aand jo førte ...*: Matt. 4,1 ff.
- 294 *M. T.*: min tilhører.
- 296 *A. T.*: andægtige tilhører. – *Evangeliet om Pharisaeren og Tolderen*: Luk. 18,9-14. – *stod for sig selv*: Luk. 18,11, oversættes nu: trådte frem.
- 297 *den øverste Plads ved Gjestebud*: Luk. 14,8-10.
- 300 *hvad Skriften siger om alle Toldere og Syndere*: Luk. 15,1.
- 302 *til Lykke og Velsignelse*: traditionel hilsen til én der har været til alters. – *hvin Kvinde*: Luk. 10,38-42.
- 303 *at komme til Dig*; snl. Matt. 11,28. – *at blåse i Dig*; jf. Joh. 15,4. – *den fuld-komne Kjerlighed, der udjager Frygt*: 1. Joh. 4,18. – *Synderinden*: Luk. 7,37-50.
- 305 *Sorrigs-Huus ... Gjestebuds-Huus*: Præd. 7,2. – *skjultere Indelukke*: skriftestolen i de romersk-katolske kirker. – *i London*: Matt. 6,6.
- 307 *Menneskens Søn*: ældre bibeloversættelse (nu. Menneskesønnen).
- 309 *kommer hid alle I ...*: Matt. 11,28.